

УДК 371.035.013.74(477+4/9)

ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ

Марина Соннова

*Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка
вул. Оборонна, 2, 91011 Луганськ, Україна*

Охарактеризовано головні етапи розвитку громадянської освіти. Обґрунтовано актуальність проблеми громадянської освіти на сучасному етапі становлення й розвитку демократичних засад розбудови українського суспільства. Висвітлено різні підходи до формування системи громадянської освіти у країнах Східної та Західної Європи. Розглянуто головні напрями перспектив громадянської освіти у вищих педагогічних закладах.

Ключові слова: громадянськість, громадянська освіта, громадянське виховання, громадянська культура

Проблема виховання у душі прав людини багато років є постійним об'єктом уваги Ради Європи і європейського суспільства. Актуальність громадянського виховання особистості у сучасному українському суспільстві значною мірою зумовлена потребою впровадження державотворчих процесів на засадах гуманізму, соціальної справедливості.

Сучасні українські дослідники І. Бех, О. Вишневецький, Т. Дем'янюк, О. Дубасенюк, І. Жадан, П. Ігнатенко, Т. Клищенко, Н. Косарева, Л. Крицька, І. Бондаренко, П. Давидов, І. Мартинюк, Л. Мицик, Л. Пономаренко, В. Поплужний, О. Савченко, О. Сухомлинська та інші плідно працюють над розробкою системи громадянського виховання.

Ми ставили за мету охарактеризувати головні напрямки розвитку й впровадження шляхів громадянської освіти і формування громадянської культури молоді у сучасних умовах.

Початком європейської програми громадянської освіти можна вважати 1978 рік, коли ЮНЕСКО провела Міжнародний конгрес з викладання прав людини. Конгрес підготував для ЮНЕСКО рекомендації щодо освіти в галузі прав людини. На підставі цих рекомендацій Комітет міністрів Ради Європи ухвалив резолюцію "Про вивчення прав людини".

Рада Європи 1982 року організувала й провела конференцію "Підготовка до життя", де акцентувалося, що майбутнє Європейського співтовариства залежить "від здатності й готовності всіх членів прийняти, зберегти й підтримати загальнолюдські цінності, демократію й права людини".

Європейська Рада ухвалила п'ятирічний проект щодо роботи з викладачами й фахівцями, який має назву "Виховання в дусі прав людини в школах Західної Європи".

У 1985 році створено "Європейський центр громадського виховання" (ECCE – European Centre for Community Education) з метою розвитку ідеї єдиної Європи як суспільної спільноти. Європейський центр підготував спільну програму "Додатковий сертифікат для професійної підготовки" (ACCESS — Европа; Additional Certificate Community Education).

Попередню роботу в цьому напрямі вели у вищій школі протягом багатьох років. Політики, державні діячі, вчені багатьох країн Європи давно дійшли висновку про те, що завершення створення внутрішнього європейського ринку виходить далеко за межі економічних проблем. Взаємодія економічної й соціальної політики становить основу для успішної діяльності європейської спільноти в цілому.

Спеціальні європейські та національні інститути, різноманітні освітні заклади взяли участь у розробці законодавчих постанов і практичних рішень щодо розвитку освітньої політики й налагодження міжнародних контактів між вищими школами різних країн.

Значні політичні та соціальні зміни, пов'язані з демократичними перетвореннями у багатьох країнах, зокрема й в Україні, на початку 90-х років поставили на перше місце проблему громадянства та ролі освіти у його розвитку. Протягом останніх десятиріч у вищих школах країн Європейського співтовариства почали створювати європейські кафедри, європейські центри, європейські курси, а також партнерські організації та бюро з організації співпраці та обміну викладачами й студентами.

Інтернаціоналізація навчання знайшла своє відображення передусім у змісті професійної підготовки й дослідній роботі вищих навчальних закладів, де акцентовано на "європейському параметрі" відповідно до тих змін, які відбулися у країнах Східної Європи.

Аналіз свідчить, що в Європі з'явилися й одержали офіційну підтримку дві концепції європейської освіти, які паралельно розвивалися й розширювалися протягом останніх років. Це концепція ЄС й концепція Ради Європи. Головні принципами створення єдиного європейського освітнього простору в обох концепціях:

- багатокультурна Європа – створення умов для вивчення іноземних мов, використання різноманітних національних особливостей освіти й професійної підготовки вчителів;
- мобільна Європа – підтримка обміну викладачами, учнями, студентами, адміністративними кадрами; прийняття процедури, яка дає можливість учителям тимчасово працювати у різних країнах ЄС;

- Європа професійної підготовки для всіх – однаковий доступ всіх до високоякісної освіти.

ЮНЕСКО 1993 року провела Міжнародний конгрес “Освіта – для прав людини й демократії” та Всесвітню конференцію з прав людини. На цих форумах було акцентовано на необхідності введення до навчальних програм таких тем, як права людини, гуманітарне право, демократія тощо.

Наступним документом, який приділяв велику увагу питанням прав людини, стала “Венська Декларація й програма дії”, яку було прийнято на Всесвітній конференції у червні 1993 року. Цей документ пропонує всім державам-членам ООН визначити стратегію й розробити конкретні програми, які повинні забезпечити широку освіту щодо прав людини.

Рада Європи 1997 року розпочала реалізувати проект “Освіта для демократичного громадянства” (Education for Democratic Citizenship – EDC), метою якого було вивчення ціннісних орієнтацій та вмінь, необхідних особистості для того, щоб стати активним громадянином демократичного суспільства, а також шляхів набуття цих компетенцій, визнання сутності громадянської освіти.

У резолюції конференції міністрів освіти країн-членів Ради Європи, що відбулася 2000 року в Кракові й висвітлювала підсумки першого етапу проекту, зазначається, що громадянська освіта ґрунтується на фундаментальних принципах поваги до прав людини, плюралізму та демократії й верховенства права; зосереджує увагу на правах та обов’язках громадян, озброєнні їх компетенціями, необхідними для участі у житті суспільства, виховує повагу до різноманітності; відіграє важливу роль у боротьбі проти насильства, ксенофобії, расизму, агресії, націоналізму та нетерпимості; сприяє збереженню соціальної однорідності, дотриманню соціальної справедливості й загального блага; зміцнює громадянське суспільство шляхом підвищення рівня освіченості громадян й формування в них демократичних умінь, тобто має на меті підготувати молодь і доросле населення до активної участі у житті демократичного суспільства.

У 2004 році Рада Європи ствердила Рекомендації Комітету міністрів, де зазначається, що громадянська освіта є чинником забезпечення соціальної однорідності, взаєморозуміння, інтеркультурної освіти й міжрелігійного діалогу, тендерної рівності, здійснюється як формальними, так і неформальними соціальними інститутами, серед яких важливу роль відіграє сім’я.

Ядром сучасної громадянської освіти є викладання й вивчення прав людини, законів сучасного демократичного суспільства, вміння розв’язувати політичні, соціальні, культурні, ідеологічні, екологічні проблеми, що виникають, уміння критично оцінювати досвід минулих поколінь і своєю працею примножувати його досягнення й багатства.

Глобальним кроком до всебічної пропаганди й поширення громадянської освіти стало проголошення Радою Європи 2005 рік Роком громадянської освіти. Його головні цілі:

- сприяння визнанню пріоритетної ролі громадянської освіти в освітній політиці країн-членів Ради Європи;
- надання освітянам і всім зацікавленим особам доступу до кращих загальноєвропейських та національних здобутків у розробці змісту, форм і методів громадянської освіти;
- підтримка ініціатив і створення умов для співпраці освітніх установ і широкої громадськості в сфері громадянської освіти.

Однак сьогодні наявна відмінність у змістових і організаційних компонентах громадянської освіти між країнами з розвинутою демократією і тими країнами, де тільки відбувається становлення демократичної системи, між напрямками громадянської освіти і громадянського виховання у Західній і Східній Європі.

На Заході головним є прагматичний когнітивний підхід, акцентується на знанні й пізнанні основ громадянського виховання, прав і свобод людини. На такому фундаменті формуються й системи моральних цінностей громадянина, розвивається емоційна сфера особистості. Основу розвитку сучасної Західної Європи становлять фундаментальні цінності західної демократії, це вже надбаний європейський капітал.

На початку XXI століття західноєвропейське співтовариство перебуває на шляху пошуку нових цінностей, пов'язаних із взаєморозумінням, співробітництвом та співіснуванням. Утвердження таких цінностей ґрунтується на цілеспрямованому русі до утворення полікультурної, поліетнічної та полілінгвістичної Європи.

Країни Східної Європи тяжіють до емоційного підходу, коли, насамперед, формуються системи моральних і духовних цінностей. Однак ціннісні характеристики спільні для всіх: любов до Батьківщини, співчуття, гідність, солідарність, взаємність, безпека, демократія, активність, свобода, правосуддя і мир.

Водночас різноманітні дослідження свідчать, що сьогодні універсальними для характеристики будь-якої національної моделі громадянської освіти є такі критерії:

- провідні філософські, соціально-політичні та релігійні концепції, які панують у конкретній державі у конкретний історичний період і становлять методологічну основу громадянської освіти;
- педагогічні традиції національної освітньої системи, які зумовлюють змістово-технологічну специфіку національної моделі громадянської освіти;

- спосіб державного регулювання навчально-виховної діяльності будь-якого навчального закладу з формування громадянина (наприклад, наявність державного освітнього стандарту в цій галузі);
- зміст домінанти громадянської освіти;
- технологічне здійснення громадянської освіти в системі навчально-виховної роботи навчальних закладів;
- структура блоку навчальних дисциплін, пов'язаних з громадянством.

За роки незалежності в Україні поступово формується державна стратегія щодо розбудови демократичного суспільства, удосконалення системи освіти, виховання громадянських якостей молоді. Ці напрями державної політики знаходять своє відображення у Конституції України, в Державній національній Програмі “Освіта” (Україна XXI ст.), в Законах України “Про освіту”, “Про мови”, в Національній програмі патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та моральних засад суспільства (1999), а також в Концепціях виховання в національній системі освіти.

Сьогодні в Україні наявні об'єктивні умови для розвитку громадянської освіти й громадянського виховання як інноваційної галузі педагогічної теорії і практики. Соціальне замовлення виховання громадян незалежної України засобами навчально-виховної роботи відображено у “Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті”, а також у “Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності”.

На думку вчених, сьогодні в Україні сформувалися дві освітні системи. Перша (послідовники “слов'янофілів”) ґрунтується на ідеях народної української педагогіки, етнопедагогіки: відродження національної духовності, національних ідей, обрядності, звичаїв, формування української національної самосвідомості тощо. У другій (нащадки “західників”) особистість формується поза українським національним культурним і релігійним простором. Домінує установка на розвиток людини, здатної самостійно вирішувати “головні питання буття”.

Перед українським суспільством і школою, зокрема, й закладами вищої педагогічної освіти, стоїть актуальне завдання сформувати нового, соціально активного, морально, фізично та психічно здорового громадянина. Сучасна державна політика в галузі освіти, яка спрямовує розвиток освітньої галузі на етапі її модернізації, знаходить своє відображення в основних програмних документах (Національна доктрина розвитку освіти, Концепція громадянської освіти в Україні, Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, закон “Про освіту”). Головна мета Концепції громадянської освіти в Україні передбачає

формування особистості, "...якій притаманні демократична культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, готовність до компетентної участі в житті суспільства".

Сучасну громадянську освіту в Україні розглядають як систему навчально-виховних заходів, спрямованих на формування громадянськості як інтегративної риси особистості, котра усвідомлює свої права й обов'язки щодо суспільства й держави; прилучення молоді до демократичної системи цінностей; формування індивідуального досвіду активних і відповідних дій у демократичному суспільстві. З огляду на це метою громадянської освіти є формування певного комплексу громадянських знань та компетенцій.

У системі загальної освіти на підставі Концепції громадянської освіти в Україні в середній школі введено предмет "Громадянська освіта", який має відповідний методичний супровід: програму, підручник, методичні посібники, рекомендації. Також мету та завдання Концепції вдало реалізує курс за вибором "Ми – громадяни України", розроблений у рамках Трансатлантичної програми ЄС–США за підтримки громадянського суспільства в Україні, проекту "Освіта для демократії в Україні", який розробив авторський колектив педагогів – членів Всеукраїнської асоціації викладачів історії, громадянознавства й суспільних дисциплін "Нова доба".

На відміну від цього Концепція громадянського виховання передбачає формування громадянської культури засобами шкільних предметів. Однак методичний супровід розроблений недостатньо. У програмах, підручниках, критеріях оцінювання знань, умінь та навичок учнів з предметів, ґрунтуючись на яких ця Концепція рекомендує формувати громадянську культуру, цей напрям навіть не відображено.

У "Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності" акцентується на необхідності створення умов для формування "...національно свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людини, якій притаманні якості й риси характеру, світогляд та спосіб мислення, почуття, вчинки та поведінка, спрямовані на саморозвиток демократичного громадянського суспільства в Україні". Обидві концепції визначають суть, мету й завдання, підходи, принципи та форми громадянської освіти й виховання, його зміст, намічені головні шляхи їх реалізації.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства громадянське виховання зорієнтоване на становлення й розвиток такої особистості, яка б свідомо могла вирішувати складні проблеми, успішно досягати індивідуальних та суспільних цілей, керуючись моральними нормами. Лише завдяки цій умові вони є адекватним засобом формування моральних якостей, властивостей та переконань, які є усвідомленими й довільними.

Змістовими характеристиками громадянського виховання повинні стати основи демократичної ментальності, знання про права і обов'язки людини, усвідомлення загальнолюдських духовних цінностей. Щодо майбутнього вчителя, то основу його громадянської культури повинні становити високі моральні чесноти, патріотизм, усвідомлення обов'язку й відповідальності перед суспільством і Батьківщиною.

У працях сучасних дослідників громадянське виховання набуває змісту національного виховання, що охоплює різні напрями національного виховання. Для прикладу, у працях В. Іванчука громадянське виховання містить “завдання політичного, правового... та інших аспектів навчально-виховної роботи, а серед показників рівня громадянської вихованості молоді виділено правоохоронну роботу, „спрямовану на запобігання можливих асоціальних явищ у молодіжному середовищі”, підпорядковану “чинним морально-правовим нормам”; “природоохоронну роботу, яка при належній її організації сприяє не лише “екологізації” студентського життя, але й формує у них морально-правові почуття...” та ін.

Отже, громадянська освіта є пріоритетним напрямом діяльності Ради Європи, освітньої політики й сучасних освітніх реформ багатьох країн Європи, зокрема України. Однак характерною особливістю української виховної системи сьогодні є те, що немає достатньої правової та юридичної бази; вона заснована головно на морально-етичних засадах, що й зумовлює її низьку дієздатність. З огляду на це у процесі розробки нової повноцінної системи громадянського виховання в Україні треба орієнтуватися на позитивний досвід світової педагогічної науки, зважаючи на національно-державні особливості.

1. *Гриценчук О.* Формування громадянської свідомості (Європейський аспект) // Рідна школа. 2002. № 10. С. 8–9.

2. *Єгоров Г.* Європейська стратегія громадянської освіти і виховання учнів // Історія в школах України. 1997. № 3. С. 50–55.

3. *Зарудна Н.* “Освіта для демократії. Європейські заняття в Україні”: Нотатки з міжнар. семінару // Освіта України. 1999. 8 верес. С. 8.

4. *Іванчук В.* Теоретико-методологічні основи формування громадянської культури учнівської та студентської молоді // Джерела. 1998. № 3–4. С. 64–69.

5. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти. 2000. № 3. С. 7–13.

FOREIGN AND NATIONAL EXPERIENCE OF CIVIC EDUCATION**Maryna Sonnova**

*Taras Shevchenko National Pedagogical University of Luhans'k
Oboronna Str., 2, UA-91011 Luhans'k, Ukraine*

The article comprises the main stages of civic education development in the European countries and Ukraine. It substantiates the importance of civic education at the present stage of Ukrainian society democratic bases development. Various approaches to civic education formation in the Western and Eastern Europe are lighted up. The main directions of the civic education perspectives at the higher pedagogical institutions are under consideration.

Key words: civic education, civic development, civic culture.

Стаття надійшла до редколегії 29.09.2005
Прийнята до друку 26.04.2006